

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

З історії Другої світової війни

А. В. РУСАК (Київ)

Хорватські легіонери на Східному фронті 1941—1943 рр.

У квітні 1941 р. війська вермахту окупували Югославію. Країну було поділено між Німеччиною та Італією. Незначні її території Берлін віддав своїм молодшим партнерам — хортистській Угорщині й царській Болгарії. На землях Боснії та Герцеговини фашисти оголосили про створення так званої Незалежної держави Хорватії (НДХ) на чолі з керівником усташів Анте Павеличем. Королем останньої з відома Берліна став італійський герцог Сполетто. Через побоювання за своє життя він так жодного разу й не з'явився у своїх володіннях, проте підписав указ про мобілізацію хорватів до італійської армії. Понад 8000 солдатів та офіцерів з НДХ поїхали разом з італійцями на Східний фронт¹.

За створення цієї держави Гітлер зажадав від Анте Павелича відправити на Східний фронт добровольців. Уряд усташів негайно провів засідання, присвячене цьому питанню, і вже 2 липня 1941 р. Анте Павелич опублікував маніфест, в якому закликав “добровольців з усіх видів сухопутних військ, військово-морських та повітряних сил взяти участь у священній боротьбі проти зухвалого більшовицького загарбника”².

Маніфест опублікували всі газети країни. Його текст неодноразово передавався по радіо. В населених пунктах Хорватії було розклеєно тисячі плакатів, у яких розповідалося про блага для добровольців.

Командування сухопутних військ НДХ оголосило про організацію прийому добровольців та виступило з роз'ясненням порядку формування і місць дислокації військових підрозділів останніх. Згідно з наказом, ними могли бути “чистої раси хорвати, українці, росіяни (білогвардійці) віком від 20 до 32 років”³.

Прийом заяв, бесіди з кандидатами в легіонери, їх медичний огляд щодо придатності до військової служби проводились у спеціально створених штабах, які знаходилися для артилеристів і льотчиків — у Загребі, для піхотинців — у Загребі, Ополе, Сараєві, Бані-Луці; для саперів та розвідників — у Карловіце; для моряків — у Земуні, Макарській, Дубровнику⁴.

Формування частин посиленого хорватського 369-го піхотного полку здійснювалося за принципом віросповідання, а саме: 1-й батальйон складався з добровольців — мусульман, які мешкали у Врбадській області, 2-й і 3-й — з католиків, які проживали у Боснійській області. Природно, що Хорватія не могла озброїти, ні навіть екіпірувати добровольців. Берлін вимагав людей, а все інше брали на себе відповідні служби вермахту. В Загребі побоювалися, що не набереться необхідної чисельності легіонерів. Тому передбачили переведення офіцерів й унтер-офіцерів, які перебували на дійсній військовій службі, у легіонери з умовою, що їх кількість не перевищить 2,5 % від загального числа сухопутних військ (без кавалерії)⁵.

Якщо б це не врятувало план створення посиленого хорватського 369-го піхотного полку, то командирам 24-го та 25-го піхотних батальйонів і зенітної батареї, розквартированих у Савській та Боснійській областях, наказувалося перевести до нього необхідну кількість військовослужбовців, у першу чергу молодих, неодружених, молодших 32 років з таким розрахунком, щоб співвідношення між тими, хто перебуває на дійсній військовій службі, та добровольцями становило 3:5⁶.

Із 3 по 15 липня 1941 р. у легіонери записалися близько 5000 чол. Чому ж стільки людей захотіли їхати на Східний фронт? Офіційна пропаганда у періодичній пресі, по радіо вихваляла успіхи гітлерівців у війні з СРСР. Вермахт рвався до Москви. Закінчення війни й розгром Радянського Союзу німці обіцяли в найближчий час. Їх успіхи на Східному фронті були найкращим для того підтвердженням. Хорвати-легіонери мали поспішати, щоб встигнути до поділу воєнних трофеїв. Важливою була і та обставина, що коли перемога була б ще у майбутньому, то матеріальні блага кожний новобранець одержував негайно. Легіонери й їх родини, згідно із “Законом про підтримку солдатів та офіцерів-добровольців”, звільнялися від податків, комунальних платежів. Їх діти одержували право на позаконкурсний вступ і безплатне навчання у вищих та середніх учбових закладах, дружинам і батькам легіонерів виплачувалася одноразова допомога, що дорівнювала 6-місячному утриманню добровольця. Офіцерам й унтер-офіцерам встановлювалася подвійна плата в німецьких марках: одну виплачувало міністерство оборони (домобратство) Хорватії, другу — німецьке або італійське командування. За перебування на території СРСР й участь у бойових операціях призначалася додаткова оплата, яка в 2—3 рази перевищувала посадове грошове утримання⁷.

Урочисті церемонії, пов'язані з прийняттям присяги, зустрічі з вищим командуванням, відправлення до місць збору, щедрі подарунки, якими осипали добровольців церква, різні благодійні фонди та багаті підприємці, створювали навколо легіонерів ура-патріотичну атмосферу. А це сприяло зростанню їх рядів. Після капітуляції югославської армії у квітні 1940 р.

тисячі її солдатів й офіцерів залишилися незатребуваними, без грошей, без найменших перспектив на майбутнє. Незабаром виявилося, що багато хто з молодих людей, які записувалися в добровольці, одержавши гроші, військову форму, заявили про своє небажання їхати воювати, а інші залишали казарми і переховувалися, сподіваючись де-небудь пересидіти якийсь час.

Тому у вересні 1941 р. уряд Хорватії затвердив письмову заяву, яку підписав кожний легіонер. Там були й такі рядки: “Буду служити в хорватському легіоні доти, поки мене не відпустить військово командування; буду служити там, куди мене пошлють: і на батьківщині, й за її межами”⁸.

Тому, хто після одержання грошей, військової форми “передумав” або був відчислений за різні порушення, у військовому квитку робився запис: “Відчислений з хорватського легіону, як порушник, і не має права на державну службу”. Прізвища таких людей публікувалися в періодичній пресі.

За навчання хорватів взялися німецькі інструктори. Але тут виникли серйозні труднощі, оскільки німці не знали хорватської мови. Терміново довелося призивати в число легіонерів етнічних німців, які мешкали у районі Градишча. Розмовною серед добровольців залишалася хорватська мова, а команди давалися тільки німецькою.

Уряд А. Павелича поспішив відрепортувати в Берлін про готовність добровольців поїхати на Східний фронт. Посилений хорватський 369-й піхотний полк чисельністю в 3665 чол. до 16 липня 1941 р. був зібраний і готовий до відправлення в Німеччину для перепідготовки⁹.

18 липня верховний головнокомандуючий Анте Павелич разом з німецьким генералом Глянце фон Гарштенау та італійським — Антонієм Оксілієм були присутні на помпезних проводах хорватських легіонерів до Німеччини, де їх чекали навчання, озброєння і наступне відправлення на Схід. Анте Павелич виголосив напутню промову й побажав легіонерам якнайшвидшого повернення додому та неодмінно з перемогою¹⁰.

Залізничними ешелонами під командуванням полковника Івана Маркуля особовий склад посиленого хорватського 369-го піхотного полку з 21 по 24 липня було перекинуто із Загреба в Німеччину, у військові казарми міста Далерсхайм. Тут хорватів переодягли в німецьку військову форму, видали зброю, засоби зв'язку, похідне спорядження, поставили на грошове і речове забезпечення, у кожному роту прикомандирували етнічного німця з Хорватії й німця-інструктора. Німецькі офіцери-інструктори запроваджували військові порядки, вимагали неухильного виконання їх наказів та розпоряджень.

31 липня 1941 р. у присутності командира 17-го армійського німецького корпусу генерала Штраціуса, на базі якого легіонери перебували, командуючого сухопутними військами НДХ генерала Штанцера особовий склад 369-го піхотного полку дав присягу на вірність Гітлеру і Німеччині. Багато було сказано про успіхи вермахту на Сході. Генерали Штраціус та Штанцер передрікали близьку перемогу. Тому хорватів-легіонерів, на їх думку, чекає почесна місія поділити з німцями радість цієї неминучої перемоги неодмінно у Москві¹¹.

До 15 серпня 1941 р. у Далерсхаймі тривало навчання хорватів на стрільбищах, полігонах, в учбових класах. З 16 по 19 серпня того ж року у 17 залізничних ешелонах хорвати через Угорщину прибули в Бессарабію. Тут 27 серпня полковник Іван Маркуль одержав від німців письмовий наказ пішим порядком іти у Первомайськ. Коли в штабі полку відшукали на карті це місто, то збентежилися: передбачався шлях майже у 800 км. Полк не мав автотранспорту, коней і возів також не вистачало. Офіцери-хорва-

ти дивувалися. Вони навіть не уявляли, як та коли можна виконати такий безглуздий наказ¹². Частина вантажу довелося кинути, оскільки німці не видали обіцяні вантажні автомобілі. Колона неймовірно розтяглася. Йшли тільки вдень і проходили 25—30 км. Через тиждень закінчилися продукти харчування, й усі звернення полковника Івана Маркуля до німців з проханням забезпечити його солдатів необхідним постачанням залишилися без відповіді. Щоб не голодувати, продукти харчування доводилося забирати у місцевого населення, а воно було не в захваті від таких дій хорватів. За ними дуже швидко закріпилося клеймо мародерів, які на своєму шляху обирали місцеве населення, конфіскували продукти харчування, викрадали худобу, гвалтували жінок, розстрілювали непокірних.

Радянські солдати та офіцери, які виходили з оточення, місцеві партизани і підпільники жорстоко мстилися хорватам за їх вороже ставлення до мирних жителів.

Дисципліна в полку різко впала, незадоволення німцями катастрофічно зростало. Хорвати побачили, що їх обдурили. За 35 днів безглузлого переходу полк Івана Маркуля опинився на місці свого зосередження. Голодні, втомлені, розлучені легіонери зненавиділи німецьких радників. Останні приїхали в Первомайськ на машинах і почали суворо вимагати з легіонерів за їх зовнішній вигляд, намагалися організувати стройові заняття¹³.

Про жалюгідний стан полку, його нездатність взяти участь у бойових операціях полковник Іван Маркуль сповістив командуючого сухопутними військами НДХ Славко Кватерника. Останній своїм наказом наділив командира полку спеціальними повноваженнями: дозволив навіть не виконувати вказівок німців. Полковник Маркуль діяв рішуче — 18 офіцерів, унтер-офіцерів і солдатів через низьку військову дисципліну й “відсутність у них здібностей та їх невідповідність своєму покликанню були відправлені в Хорватію для розгляду їх персональних справ військово-польовими судами”¹⁴. Ті, що залишилися в Первомайську, з 2 по 7 жовтня 1941 р. були перевірені німецькими радниками на придатність до військової служби, і 9 жовтня посилений хорватський 369-й піхотний полк увійшов до складу 100-ї німецької дивізії 17-ї армії групи армій “Південь”. За наказом командира дивізії полк всупереч раніше досягнутій домовленості про те, що він діятиме як самостійна військова частина, був розподілений між її полками.

Так, 1-й батальйон хорватів опинився у складі 54-го німецького полку, артилерійську батарею було передано 83-му німецькому артилерійському полку, штаб хорватського полку разом з особовим складом 3-го батальйону та допоміжними службами став резервом дивізії¹⁵. Такими діями німці висловили повне недовір'я до хорватських легіонерів. Посилений 369-й піхотний полк номінально перестав існувати як самостійна військова одиниця.

Хорватські легіонери на своєму гіркому досвіді впевнилися, що всі розмови про бойове братерство, взаємодопомогу, вірність союзницькому обов'язку — пусті слова. Німці ставилися до них зневажливо, постачали дуже погано, відступаючи, неодмінно прикривалися хорватами, розвідку боєм доручали їм же, інформацією про бойову обстановку не ділилися, в свої госпіталі ні поранених, ні хворих легіонерів не допускали. Полковник Іван Маркуль письмовим донесенням у Загреб повідомив, що становище добровольців принизливе, військовослужбовці обурюються, втрати зростають, боєздатність катастрофічно падає. Маркуль запропонував створити єдиний полк¹⁶. Якщо ж цього не станеться, то він просив звільнити його з посади командира полку в запас “за станом здоров'я”. Новим команди-

ром посиленого хорватського 369-го піхотного полку незабаром став полковник Віктор Павчич¹⁷.

Зміщення із займаної посади полковника Івана Маркуля не могло залишитися непоміченим з боку Анте Павелича. 24 вересня 1942 р. на військовому аеродромі в Голубинському приземлився літак останнього¹⁸. Його зустрічали духовий оркестр, почесна варта, високі офіцерські чини: генерал-полковник Паулюс — командуючий 6-ю німецькою армією, генерал Вайс — командир 100-ї дивізії, у складі якої перебували хорватські легіонери, полковник Віктор Павчич — командир 369-го хорватського полку. Почесна варта складалася з легіонерів, які найбільше відзначилися в боях. Після урочистого маршу відбулися збори, на яких Анте Павелич подякував співвітчизників за мужність і героїзм, що вони їх виявляють “на очах здивованої Європи”¹⁹. Закінчилася зустріч врученням великій групі легіонерів залізних хрестів за хоробрість III і IV ступенів. Командиру 369-го полку хрест вручив Паулюс. Чи розібрався А. Павелич у становищі, в якому опинилися хорватські легіонери, так і залишилося загадкою. Незабаром після його відльоту з Хорватії прибуло поповнення — ще один піхотний батальйон. Командир 369-го полку полковник В. Павчич, пам’ятаючи обіцянку Паулюса про повернення хорватських військових підрозділів у єдину частину, спробував видати їй боєприпаси, визначити бойове завдання. Однак Паулюс навіть не відповів Павчичу. А новоприбулий хорватський батальйон німці, навіть не повідомивши останнього, кинули в бої під Сталінград. Усі спроби Павчича повернути батальйон у своє підпорядкування закінчилися відставкою хорватського полковника. На цей час стало відомо, що 3-й батальйон нового поповнення розгромлено на підступах до Волги²⁰. Не залишилося навіть списку його особового складу.

Останнім командиром існуючого тоді тільки на папері, посиленого хорватського 369-го піхотного полку став підполковник Марко Мешич²¹. Цей кадровий офіцер, який воював ще в Першу світову війну, при всьому бажанні нічого не міг зробити для полегшення долі хорватських добровольців. Купка легіонерів просто загубилася у величезній кількості німецьких, румунських, угорських, італійських дивізій, які прагнули перемоги на Волзі, але зазнавали значних втрат.

Розпочатий 19 листопада 1942 р. грандіозний наступ радянських збройних сил закінчився розгромом не тільки 6-ї армії генерал-фельдмаршала Паулюса, а й дивізій союзників Німеччини. Їх сумну участь розділили і хорватські легіонери. Поразка була такою приголомшливою, а відступ таким квапливим, неорганізованим, що і нині тисячі сімей у Хорватії навіть не знають, де ж поховано їх рідних та близьких, які так і не повернулися з далекої Росії.

2 лютого 1943 р. посилений хорватський 369-й полк реально перестав існувати. З цього приводу його командир у службовому донесенні командуванню 100-ї німецької дивізії 11 лютого написав: “Спочатку ми з 3-х батальйонів сформували 2, потім — 1, незабаром — половину батальйону, від якого кінець кінцем залишалася одна збірна й неповна рота. Незважаючи на те, що за літо 1942 р. полк поповнився майже 800 солдатами, протягом учорашнього дня він безжалісно розбитий. Від нього залишилося тільки 70 поранених. Я направив на передову останніх 40 чол., але з них є лише кілька солдатів, які ще можуть стріляти...”²².

29 серпня 1941 р. на Східний фронт був урочисто відправлений посилений хорватський 369-й піхотний полк чисельністю 3665 військовослужбовців. Протягом літа 1942 р. він одержав поповнення майже 800 чол., а 11 лютого 1943 р. “останні 40 бійців пішли на передову”²³. Це означає, що з 4465 хорватів-добровольців майже 90 % загинули на Східно-

му фронті. За втратами (у процентах) серед союзників Німеччини вони займають трагічне перше місце. Проте це далеко не всі військові втрати хорватів, оскільки вони служили також в італійській армії, у військово-повітряних та військово-морських силах.

Корпус швидкого реагування. Як тільки в Римі стало відомо, що військові частини з Хорватії готуються відбути у Росію, керівник італійської військової місії в Загребі генерал Антоній Оксілій звернувся до уряду НДХ з настійним проханням негайно зібрати легіон добровольців, які разом з італійцями вирушать на Схід “відстоювати західну цивілізацію”. Командування сухопутних військ НДХ зважило на це прохання й 26 липня 1941 р. видало указ про формування корпусу швидкого реагування на базі додаткового хорватського батальйону, який перебував у Вараджині²⁴. Цей корпус комплектувався на тих же принципах та умовах, що й 369-й піхотний полк, і складався зі штабу, одного стрілкового батальйону (три стрілкові та одна кулеметна роти), мінометної й зенітної батареї та додаткової роти.

Оперативному відправленню корпусу в Італію перешкодила бойова активність югославських партизанів. До грудня 1941 р. він брав активну участь у боях з останніми на території Кордуна, Баніївської Країни²⁵.

Після реорганізації та поповнення 15 грудня 1941 р. особовий склад корпусу урочисто вирушив до Італії. У військове містечко Ріва-дель-Гарда прибули 45 офіцерів, 70 унтер-офіцерів, понад 1100 солдатів та 108 коней²⁶.

Для навчання хорватських легіонерів італійський уряд виділив офіцерів-інструкторів, стрілецьку зброю, з добротного сукна пошили їм нове обмундирування. Для проходження перепідготовки і для подальшого використання легіонери одержали 3 легкових та 40 вантажних автомобілів для перевезення піхоти.

16 лютого 1942 р. корпус з інспекторською місією відвідали начальник генштабу італійських військ генерал Уго Кавалеріо і міністр оборони НДХ генерал Славко Кватерник²⁷. Вони провели оглядини особового складу корпусу та були присутні під час вручення прапора, який міністерство з воєнної ситуації Італії йому передало²⁸.

18 лютого 1942 р. особовий склад корпусу одержав грошове забезпечення за три місяці наперед, а 19 лютого відбулося прийняття присяги верховному головнокомандуючому Хорватії, дуче Муссоліні й королю Італії.

З 26 по 28 березня 1942 р. корпус на трьох залізничних ешелонах залишив Ріва-дель-Гарда і вирушив на Східний фронт.

В Харцизк хорвати прибули 16 квітня й увійшли до складу 3-ї італійської дивізії “Ярінчипе Амедео Дуче Достала”. 7 травня особовий склад корпусу під Первомайськом одержав бойове хрещення. У першому бою загинули 5 легіонерів²⁹.

Наприкінці літа 1942 р. корпус разом з італійцями опинився в районі Сталінграда. Бої були винятково важкими. Тільки за один день, 9 листопада, корпус втратив 42 чол. вбитими та 139 пораненими³⁰. Поповнення він не одержав, госпітально свого не мав, повністю залежав від італійців у забезпеченні боєприпасами, продуктами харчування, а німці самі опинилися далеко від своїх тилових баз і не могли хоча б частково підтримати своїх союзників. Становище хорватських легіонерів було критичним: продукти, боєприпаси, медикаменти закінчилися, машини залишилися без пального, коні — без фуражу.

Після Сталінградської битви, коли італійські війська зазнали нищівної поразки й у паніці тікали, ніхто не міг пояснити, де ж перебувають залишки корпусу швидкого реагування. Тільки 6 березня 1943 р. під Льво-

вом об'явився його командир. Він написав у донесенні військовому аташе НДХ в Італії полковнику Річі, що біля с. Мешково 20 грудня 1942 р. хорватський корпус швидкого реагування прийняв нерівний бій, втратив наявні боєприпаси, особовий склад корпусу розбитий³¹. З 1200 військово-службовців не залишилося й 10 %.

На цьому не закінчується участь хорватських легіонерів у війні проти СРСР.

Уряд НДХ не мав достатніх людських і матеріальних можливостей, щоб хорватські добровольці могли не лише брати активну участь у боях, а хоча б забезпечити свою присутність у всіх родах військ. Та все ж хорватські легіонери перебували на Східному фронті у складі гітлерівських сухопутних військово-повітряних та військово-морських сил.

Легіон військово-повітряних сил НДХ. Після маніфесту уряду Павелича від 2 липня 1941 р. у ВПС вступили близько 400 офіцерів, унтер-офіцерів, техніків та солдатів, які записувалися добровольцями для війни проти Радянського Союзу. Заступник командуючого військово-повітряними силами полковник Іван Мрака відповідав за підбір і комплектацію авіаторів-добровольців. В аеропорту Загреб за 12 по 14 липня 1941 р. він скомплектував 2 ескадрильї винищувачів та 2 ескадрильї бомбардувальників. Легіон військово-повітряних сил під назвою “Хорватський військово-повітряний полк” 15 липня того ж року вирушив залізницею із Загреба в Німеччину. Льотчики-винищувачі проходили перепідготовку у Грайфсвальді. Німецькі інструктори побачили, що хорватські пілоти й техніки погано знають бойові машини рейху, а навчити їх навіть чому-небудь за відведений короткий час було практично неможливо тим більше, що одна частина з них передумала їхати на Схід, а друга — хотіла воювати, але не відповідала повною мірою тодішнім вимогам³².

Восени 1941 р. частина пілотів разом з полковником Іваном Мракою, якого німці відмовилися визнати як командуючого хорватськими льотчиками, повернулася з Німеччини. З тих, що залишилися, сформували 2 ескадрильї винищувачів та бомбардувальників. Хорватські пілоти (їх чисельність за літо 1941 — весну 1943 рр. коливалася від 8 до 20 чол.) літали на німецьких літаках. Командував винищувачами і сам брав активну участь у бойових операціях майор (у 1941 р.), полковник (з 1942 р.) Франьо Джал³³. Про цього пілота багато писала хорватська преса. Він першим серед льотчиків за бойові заслуги був нагороджений німецьким Хрестом за хоробрість та золотим пілотським знаком ВПС Хорватії. Франьо Джал особисто підбирав пілотів і техніків для поповнення хорватських винищувальної й бомбардувальної ескадрилей, що воювали на Східному фронті³⁴.

Ескадрилья винищувачів (20 льотчиків та 100 техніків) входила до складу 11-ї повітряної армії групи армій “Південь” і брала участь у боях у небі Південної України. Ескадрилья бомбардувальників входила до складу 1-ї повітряної армії групи армій “Центр”, брала участь в авіанальотах на Вітебськ, Смоленськ, Москву, військові об'єкти, розташовані у верхів'ях Волги. Літали хорвати на застарілих моделях бомбардувальників “Дорнье-17” і зазнавали відчутних втрат.

13 жовтня 1941 р. радянські винищувачі атакували літак, який пілотував поручик Мірко Вреша, й збили його³⁵. Це була перша, але не єдина збита радянськими льотчиками бойова машина, яку втратили хорватські пілоти.

Літаки “Дорнье-17” льотчики називали “літаючі гроби”, і в цій назві була велика частка правди. Самі німці на цих машинах не літали. Хорвати до кінця 1942 р. виконали на них 1332 бойових вильоти, втративши більше половини особового складу³⁶. Практично всі “Дорнье-17”, які вціліли,

техніки не могли відремонтувати, щоб підняти у повітря. У взаємовідносинах німців з льотчиками-легіонерами повторилася ситуація, яка мала місце з посиленням хорватським 369-им піхотним полком: зневажливе ставлення, забезпечення за залишковим принципом, недовір'я, небажання бачити в хорватських льотчиках рівноправних партнерів. А останні на “літаючих гробах” демонстрували непогані бойові якості.

Надпоручик Роко Мірошевич першим серед авіаторів, які літали на “Дорнье-17”, протягом одного дня виконав 4 бойових накази, за що одночасно одержав залізні хрести 1-го та 2-го ступенів³⁷.

Наприкінці 1942 р. залишки особового складу бомбардувальної ескадрильї хорватів-легіонерів було вивезено з Росії у Загреб. Більше року робилися численні спроби реанімувати ескадрилью, але ці зусилля не мали успіху.

В той час у Югославії розгорілася партизанська війна, сусідня Італія капітулювала й перестала бути союзником Німеччини. Крім того, Хорватія не мала необхідної кількості військових льотчиків, здатних і, найголовніше, бажаючих воювати на боці німців. Зрозуміли це й у Загребі, однак лише 21 серпня 1944 р. вийшов указ уряду про розформування загону хорватських льотчиків-легіонерів³⁸.

Легіон військово-морських сил. Службовці військово-морських сил НДХ не залишилися осторонь від тих, хто бажав разом з німцями воювати проти СРСР.

З добровольців-моряків було сформовано Хорватський судноплавний загін. На початку 1942 р. у ньому вже перебували 342 добровольці: близько 100 матросів, 22 офіцери та 229 унтер-офіцерів³⁹. Навчання хорватів проводилося на німецькому тральщику й підводному човні. У червні 1942 р. екіпажі 6 тральщиків і підводного човна було укомплектовано хорватами. До складу екіпажів увійшли й німецькі офіцери-наставники, які мали право в будь-який момент взяти командування на себе, а також перекладачі (фольксдойче з Хорватії). На кожному тральщику і підводному човні був німець-радист, який підлягав безпосередньо німецькому офіцеру-наставнику. Першим командиром 6 тральщиків став Врклен Андро, останнім — Руменович Степан⁴⁰.

30 вересня 1941 р. Хорватський судноплавний загін прибув на місце дислокації у м. Миколаїв. Звідси хорвати-легіонери відправилися в листопаді 1943 р. у порт Трієст. Тут з моряками повторилася ситуація, яка мала місце з піхотинцями та авіаторами. В Трієсті німці розформували хорватські екіпажі й розподілили їх по 5—6 чол. на кораблі з німецькими екіпажами⁴¹.

Найбільш знаменним в історії з хорватськими моряками є те, що вони не брали участі у бойових операціях і, найголовніше, майже всі живими повернулися на батьківщину.

* * *

Франція, Іспанія, Хорватія не мали територіальних претензій до Радянського Союзу і послали на Східний фронт не регулярні національні військові підрозділи, а добровольців, які воювали разом з німцями під явно надуманим приводом — за “західну цивілізацію”. В дійсності справа була зовсім в іншому. Хорватським та французьким добровольцям виплачувалася подвійна плата — від вермахту й власних міністерств оборони і доплата за участь у бойових операціях. Іспанці від свого міністерства оборони одержували потрійний оклад. Усім добровольцям гарантували солідні пільги по оподаткуванню, оплаті їх сім'ями комунальних послуг. Діти

останніх одержували право на безплатне здобуття вищої або середньої освіти, їх сини — на позаконкурсний вступ у вищі та середні військові учбові заклади. Це були матеріальні привади, перед спокусою яких не встояли не лише рядові добровольці, а й кадрові офіцери.

В роки війни уряди Франції, Іспанії та Хорватії пунктуально виконували взяті на себе зобов'язання. Тому добровольцями французів, іспанців і хорватів можна вважати лише умовно. Всі вони пішли воювати, дійсно, добровільно, але далеко не за ідею, не за врятування “західної цивілізації”. Добровольці шукали пригод, великого заробітку, тим більше, що німці, які переможно пройшли по Західній Європі, в 1941 р. впевнено наближались до Москви. Їх пропаганда запевняла добровольців, що похід на Схід — прогулянка для розваги і той, хто її не здійснить, пропустить реальний шанс подивитися світ, показати себе та заробити гроші.

Так стверджувала фашистська пропаганда, але дійсність виявилася іншою. Тих добровольців, які вцілили на Сході, після війни у Франції та Хорватії (яка увійшла до складу Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії) чекали судові розгляди і довгі роки ув'язнень. Пощастило іспанцям. Учасникам походу на Схід генерал Франко щедро віддячив нагородами, можливістю служити в армії, поліції, жандармерії, а тим, які за станом здоров'я не могли ні працювати, ні служити, одержати престижні пенсії, що забезпечували колишнім добровольцям безбідне існування. Ніяких благ не одержали хорватські легіонери. Тільки з 1980 р. в Хорватії з'явилися перші публікації про них.

За чисельним складом найбільше з усіх добровольців на Східному фронті налічувалося іспанців — понад 40 тис. чол., хорватів — більш як 16 тис. і французів — 6,5—7 тис. За втратами, безперечно, першість у хорватів — 15—15,5 тис. чол.; французів полягло близько 5 тис. чол., а іспанців — трохи менше 4 тис. чол.

Втрати добровольців з Франції, Хорватії, Іспанії, поза сумнівом, були б значно меншими, якщо б командування вермахту використало їх з врахуванням озброєння, підготовки, потенційних можливостей, своєчасно постачало необхідну військову інформацію, боєприпаси.

У добровольців з Франції, Хорватії, Іспанії так і не склалася бойова дружба з німцями. Союзники по зброї, вони так і не знайшли спільної мови. Німці були занадто самовпевнені, а добровольці-союзники — честолюбні. Вони вважали, що їх недооцінили, обділили. Єдиним спільним “надбанням” гітлерівських загарбників та їх союзників-добровольців стала поразка у Другій світовій війні.

¹ Colić Mladen. Takozvana nezavisna Drava Hrvatska 1941. — Beograd, Delta-Pres, 1973. — С. 263.

² “Nedjeljnik NDH”, broj 9 od 10.VII.1941.

³ Colić Mladen. Назв. праця. — С. 251.

⁴ Gelger Vladimir, Pogacic Sinisa. Hrvatske Zegionarske postrojbe. — 1941—1945. “Nedeljna” 19. veljce, 1995.

⁵ Hrvatski dravni arhiv (далі — ХДА), fond: “Zapovijednistvo kopnene vojske. Vojni ured, V.T.V. br. 903/1941/ — С. 43.

⁶ Colić Mladen. Назв. праця. — С. 253.

⁷ Hrvati na istočnom bojištu. — Zagreb, 1941. — С. 31.

⁸ Там же.

⁹ Pojić Milan. Zako prevozni zdrng Hrvatske legiji 1941—1942. II Časopis za suvremenu povijest. ČSP 31, br. 1. — 232. — Zagreb, 1999. — С. 185.

¹⁰ Там же. — С. 187.

¹¹ Vrančić Vjekoslav. Hrvatske oružane snage i njemačka vojna zapovjedništva, “Hrvatska revija”, god. XI, sv. 4(16). — München—Barcelona, 1990. — С. 956—776.

- ¹² ХДА. Назв. фонд. — С. 72.
¹³ Там же. — С. 106.
¹⁴ Там же. — С. 111.
¹⁵ С о л і ć М л а д е н. Назв. праця. — С. 258.
¹⁶ ХДА. Назв. фонд. — С. 236.
¹⁷ Там же.
¹⁸ F r k a D a n i j e l, N o v a k J o s i p, P o g a č i ć S i n i š a. Zrakoplavstvo Nezavisne
D r a v e H r v a s k e 1941—1945. — Zagreb, P.c. graficke usluge D.O.O., 1998. — S. 151.
¹⁹ Там же. — С. 253.
²⁰ ХДА. Назв. фонд. — С. 190—191.
²¹ Там же. — С. 204.
²² S l a v k o F. O d i ć: Njemačke i kvislinške oružane snage u četvrtoj i petoj ofanzivi i njihovi
gubici, Zbornik radova “Neretva-Sutjeska 1943”. — Beograd, 1969. — S. 110—119.
²³ Там же. — С. 112—113.
²⁴ P o j i ć M i l a n. Назв. праця. — С. 182.
²⁵ Там же. — С. 186.
²⁶ Там же. — С. 188.
²⁷ Там же. — С. 189.
²⁸ Там же. — С. 192.
²⁹ Там же. — С. 196.
³⁰ Там же. — С. 197.
³¹ K l j a k i ć D r a g a n. Ustaško-domobranska Zegija pod Staljingradom. — Zagreb, 1969. —
S. 44.
³² F r k a D a n i j e l, N o v a k J o s i p, P o g a č i ć S i n i š a. Назв. праця. — С. 29.
³³ G e l g e r V l a d i m i r, P o g a č i ć S i n i š a. Zovci na Odesu, bombarjeri na Zenjingrad.
(Hrvatske Zegionazske postrojbe 1941—1945). “Nedjelina 10 veljace, 1995.
³⁴ Там же.
³⁵ Там же.
³⁶ Там же.
³⁷ Там же.
³⁸ Там же.
³⁹ P o l i ć M l a d e n. Назв. праця. — С. 261.
⁴⁰ Там же. — С. 262.
⁴¹ S c h r a m l F r a n z. Kriegsschauplatz Kroatien. Die deutsch-Kroatischen Legions-
Divisionen. 1071. — S. 369, 373, Inf. — Div. (kroat.) — ihre Ausbildungs- und Ersatzformationen,
Neckargemund, 1962 (hrvatsko izdanje: F. Schraml: Hrvatsko ratiste. Njemacko-hrvatske legijske
divizije. 1986. — S. 369, 373, 392 pjes. div. (hrv.) — njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene
postojbe, Zapresic, 1993). — S. 105.